Béres Júlia

Adalékok a *Hortobágy* etimológiájához*

1. KISS LAJOS a több mint négy évtizeddel ezelőtt közreadott „Hol tart ma a Hortobágy név etimológiájának vizsgálata?" című tanulmányában összegezte a 19. és 20. században megjelent etimológiai magyarázatokat a Hortobágy nevével kapcsolatban (1972–1974).

A névre vonatkozó korai etimológiai magyarázatok meglehetősen kétes értékűek. JERNEY JÁNOS például a Váradi Regestrum 1214/1550-es *Or(t)obag* adatát *Ortó-bágy*-ként olvassa, és feltételezi, hogy a *Bágy* nevű víz irtó vagy ortó tulajdonságáról kapta a nevét (JERNEY 1854: 102, idézi KISS L. 1972–1974: 22). CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS szerint a folyó nevének gyöke a *hor,* amely valószínűleg egyezik a 'vájás, túrás, rovatékos vonal' jelentésű *horh, horny, horzs* szavak gyökével; ebből származik a 'dörzsölés által koptat, váj, túr' jelentésű elavult *hort* ige, mely a 'vízmeder' jelentésű *ágy* szóval *hortó ágy,* könnyebb kiejtéssel *horto-v-ágy, horto-b-ágy,* azaz földet horholó, túró vízágy értelmű (CZF. 2: 1695, illetve idézi ORTVAY 1882: 382). ORTVAY szerint a szó a *Horto* és a *Bágy* összetételéből keletkezett, az utótag eddig nincs megfejtve, és azt is lehetségesnek tartja, hogy a görög és a latin nyelvből származik a két szó (ORTVAY i. h., idézi KISS L. 1972–1974: 23), ennek azonban semmilyen tudományos alapja nincs.

A névfejtési kísérletek közül KISS LAJOS ECSEDI ISTVÁN magyarázatát emeli ki, és mutatja be részletesebben. ECSEDI *Bágy* névvel a Hortobágy folyó egyik ágát illeti, mely a *bágy* 'széles felszíni mélyedés, morotva' népies szót őrzi. Utal arra, hogy Polgár környékén létezik egy *Polgári bágy* és egy *Margitai bágy* nevezetű morotva, mivel pedig a Hortobágy középső ágát csak akkor nevezik *Hortobágy*-nak, mikor a *Bágy* eléri *Kis Hort* pusztát, ezért nevezik a *horti Bágy*-at *Hortibágy*-nak, és mivel a hortobágyi ember sosem a *Horti-pusztá*-ra ment, hanem *Kis-Hort*-ra vagy *Nagy-Hort*-ra, ezért nem *Horti bágy,* hanem *Hort-bágy,* a könnyebb kiejthetőség miatt *Hortobágy* lett a folyó neve (ECSEDI 1914: 4–5, idézi KISS L. 1972–1974: 23).

KISS LAJOS ezt az etimológiai magyarázatot tartotta valószínűnek, és fejlesztette tovább nyelvészeti szempontból. Az előtag, az 1267 óta adatolt *Hort* Horto-

* A tanulmány az MTA–DE „Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport" programja keretében készült.

bágy község külterületi lakott helyeinek megjelöléseként él tovább mint *Hortifenék* és *Nagyhort* (KISS L. 1972–1974: 23). Az utótag a *bágy* vízrajzi köznév, illetőleg a belőle alakult *Bágy* földrajzi név, melynek régiségét az ómagyar *Bagzegh* névalak igazolja megítélése szerint: ez olyan szögletet, zugot jelölt a Hortobágy folyó közelében, amit a Bágy vize fogott közre. Analógiaként azt is megemlíti, hogy a névalak szerkezetileg megegyezik a Nádudvar határában fekvő *Kösélyszeg*-gel (KISS L. i. h.).

Hogy a *Hortobágy* eredetét tekintve tehát összetett szó, annak szerinte nincs sem névtörténeti, sem névföldrajzi akadálya, de a tagok közötti magánhangzó magyarázatra szorul: a *Hortubag ~ Hurtubag* valószínűleg jelöletlen birtokviszonyból keletkezett összetétel, mely a *Hort* helynév és a *bágy* köznév kapcsolatából jött létre, és a *Hortu* tőhangzója azért maradt meg, hogy az összetétel kiküszöbölje a **Hortbágy* hármas mássalhangzó-torlódását (KISS L. 1972–1974: 24).

KISS LAJOS szól emellett az erdélyi *Hortobágy* folyó nevéről is, melyet románul *Hîrtibaciu*-nak, *Hîrtibav*-nak, *Harbov*-nak és *Cornăţel*-nek, németül pedig *Harbach*-nak és *Haarbach*-nak neveznek, illetve megemlíti a folyó mentén fekvő *Hortobágyfalva* helységet is, melynek a románban *Cornăţel,* a németben *Harbachsdorf* a neve. Szerinte ezek etimológiai eredet tekintetében nem kapcsolhatók össze a magyarországi Hortobágy nevével, a legvalószínűbb, hogy a *Har(a)bach* alak erdélyi szász eredetű, mely a német R. *Hart* '(hegyi) erdő' és *Bach* 'patak' összetétele, a szabályos hangtani megfelelés hiánya pedig a magyar *Hortobágy* analógiás hatásának tulajdonítható (KISS L. 1972–1974: 26).

A Szilágy megyei Érkávás határában fekvő *Hortobágy* dűlőnév összefügg ugyan a magyarországi Hortobágy nevével, de csak olyan módon, hogy a térszíni hasonlóság miatt ugyanezt a nevet az érkávási határ egy részére tudatosan alkalmazhatták (KISS L. 1972–1974: 27). Egyes kutatók megemlítették a Pest megyei *Torbágy (Biatorbágy)* és az Udvarhely megyei *Bágy* helységneveket is a *Hortobágy* nevével összefüggésben, de a történeti adatok KISS LAJOS szerint azt mutatják, hogy ezek sem kapcsolódnak etimológiai tekintetben a Hortobágyhoz (KISS L. 1972–1974: 27).

A szerző itt idézett írásának már a címével is jelezte, hogy magyarázatát a kutatási folyamat egy lépcsőjének tekinti legfeljebb, mivel „a földrajzi nevek eredetének vizsgálata, mint a valóság egyre tökéletesebb megismerésére irányuló tudományos tevékenység általában, soha le nem zárulhat, be nem fejeződhet" (KISS L. 1972–1974: 27). A szerző a *Hortobágy* nevekkel kapcsolatos fenti véleményét a „Földrajzi nevek etimológiai szótárá"-ban is fenntartotta (vö. FNESz. *Hortobágy, Hortobágyfalva*).

2. Doktori értekezésem témája a Hortobágy tájegység helyneveinek névrendszertani vizsgálata. 2012-ben kezdtem gyűjtőmunkát folytatni azzal a céllal, hogy a térség élőnyelvi és történeti névanyagát minél nagyobb teljességgel összegyűjtsem, és elemezzem etimológiai, történeti és rendszertani tekintetben. Ezzel össze-

függésben került elő a *Hortobágy* és a — KISS LAJOS névfejtésében is felmerült — *Hort* és *Bágy* nevek etimológiája is. Ő maga mindhárom névre vonatkozóan a legkorábbi adatokat mutatja be és értelmezi, újabb kori előfordulásokat az utóbbiak esetében azonban egyáltalán nem közöl, pedig ezek ismerete fontos a nevek magyarázatában. E nevek pusztán etimológiai vizsgálata helyett célszerűbb a helynév-rekonstrukció módszerét alkalmazni: míg ugyanis az etimológiai elemzés megelégszik azzal, hogy bemutatja a névnek valamely nyelvben a keletkezésekor feltehető alakját, fonológiai és morfológiai szerkezetét, felderíti a benne található lexémák jelentését, tehát leginkább az eredetre utal, addig a névrekonstrukció a forrásadatokat a forrásokon belüli viszonyaik szerint vizsgálja, a név változástörténetét a lehető leggazdagabb adatolással igyekszik feltárni, és ezzel az eredet magyarázatát is biztosabb alapokra helyezi (HOFFMANN 2008: 26).

Jelen írásomban arra vállalkozom, hogy újabb adatokkal, leginkább legújabb kori, élőnyelvi előfordulásokkal egészítsem ki az eddigieket, hiszen ezek segítségünkre lehetnek abban, hogy a történeti adatok azonosítását biztosabban elvégezhessük, alaktani, hangtani változását jobban nyomon követhessük, és a lokalizációjukat is pontosabban megadhassuk. Segítenek továbbá a történeti, földrajzi kép pontosításában, amely a nevek denotátumainak jobb megismerését szolgálja. A Hortobágy esetében ez a történeti, földrajzi azonosítás azért is nagyon fontos, mert e táj az elmúlt évezredben igen jelentősen átalakult: a terület az Árpád-korban igen sűrű településhálózattal rendelkezett, majd lassan elnéptelenedett, lényegében eltűnt róla az állandó népesség. A Tisza áradásai, majd a folyószabályozások, illetve a tudatos természetalakítás miatt jelentősen változott a természeti képe is. Így sem a régi természeti állapotát, sem a településhálózatát nem könnyű megismerni. Emellett mérlegre kell tenni a vizsgált nevekhez kapcsolódó etimológiai és névtörténeti elképzeléseket névrendszertani tekintetben is. És ha ezáltal nem is tudjuk véglegesen megoldani, de reményeim szerint némileg előbbre lendíthetjük a vizsgálat alá vett nevek nyelvi magyarázatának ügyét.

3. KISS LAJOS névmagyarázatának talán leghomályosabb, mégis emellett leginkább kulcsfontosságú része a *Bágy* név elemzése. Nemcsak nehéz azonosíthatósága miatt, hanem abból adódóan is, hogy ezt a nevet egy *bágy* földrajzi köznévre vezeti vissza, amit a *bágyad* igével hoz kapcsolatba.

Úgy gondolja, ECSEDI ISTVÁN jutott legmesszebbre a *Bágy* név etimológiájának megfejtésében: szerinte a szó a Hortobágy-pusztán széles felszíni mélyedést, talán egy feltöltött morotvát jelent, melyben csapadékos időben megáll a víz, de hamar lehúzódik vagy elpárolog, és a lakosok bőséges füvet kaszálnak az ilyen folyóban (KISS L. 1972–1974: 23). Ezzel a jelentéssel szerepel a *bágy* az ÚMTsz.-ban is, ahol egy Ároktőről származó feljegyzés szerint 'kanyargó síkföldi folyócska' értelmű (de vö. még a Mikszáth Kálmán „A jó palócok" novelláiban előforduló fiktív nevek közül a *Bágy* patak rendszeres említését is), illetve H. FEKETE PÉTER szerint ugyanilyen néven létezett Hajdúböszörmény határában nádtermő

hely is (1959: 41, idézi KISS L. 1972–1974: 24). MAÁCZ ENDRE „Földrajzi tájszótár"-a térképészeti oldalról közelít a földrajzi köznevekhez, szótárába azokat a földrajzi értelmű tájszavakat vette fel, amelyek a népnyelvben, az egyes nyelvjárásokban ma is mindennaposak, ám a köz- és irodalmi nyelvben teljesen ismeretlenek, vagy eltérő jelentésük van. Ebben a gyűjteményben is megtalálható a *bágy* szó 'kisebb folyóvíz, patak, vízfolyás' jelentéssel (MAÁCZ 1995). KISS LAJOS a *bágy* közszó etimológiáját illetően megfontolásra ajánlja a *bágyad* 'erőtlenedik, lankad' igével való összetartozását, és a 'morotva, holt ág' jelentésű *halvány*-nyal azonos szemléleti alapon létrejött szónak gondolja (KISS L. i. h.).

A név történetét talán időben visszafelé haladva a legkönnyebb kibogozni: a 19–20. századból ugyanis igen gazdagon adatolható, illetve ma élőnyelvi használatban is sokfelé előfordul. A Hortobágy északi területén végzett élőnyelvi és történeti helynévgyűjtésem azt mutatja, hogy Görbeháza és Újszentmargita területén számos névalakban szerepelt a *Bágy* helynév, de Folyás és Polgár területéről is bőven van rá adat, sőt felbukkan ettől jóval délebbre is.

Görbeházán több névben is előfordul név részeként, így a 2013: ***Bágy ~ Bágy laposa ~ Bágyi-rész ~ Bágyi-dűlő*** 'Görbeháza külterületén, az M3-as autópályától északra elterülő térség', 1970: *Bágy ~ Bágy-ódal* (PJFN. 24), 1968: *Bágy* (Terge 62), 1966: *Bágy* (HBML. SzmK. 33/10, 25), 1959: *Bágyi* (HBML. XXIII. 9/c. 10. d.), *Bágyi ~ bágyi rész* (HBML. XXIII. 9/c. 10. d.), 1943: *Bágyi rét* (SzSzBML. T 584.), 1927: *Bágy* (SzSzBML. T 562.), 1924: *Bágy* (SzSzBML. T 462.), 1918: *Bágy* (SzSzBML. T 150.), 1916: *Bágy* (HBML. SzmK. 32/22, 23; HBML. SzmK. 38/58.), 1909: *Bágy* (HBML. VI. 127/III. 4. k./91.), 1900: *Bágy* (SzSzBML. T 526.), 1858: *Bágy* (MKFT.), 1853: *Polgári Bágy* (MOL. S 78 223. téka Polgár 001–023); ***Bágy-kaszáló*** 'ma már nem ismert név Görbeházán, nagy valószínűséggel a Bágy egy része volt', 1970: *Bágy-kaszáló* (PJFN. 24), 1966: *Bágy kaszáló* (HBML. SzmK. 33/10, 25), *Bágykaszáló* (HBML. SzmK. 33/19, 20, 41-51), 1930: *Bágykaszáló* (HBML. SzmK. 42/14.), 1916: *Bágykaszáló* (HBML. SzmK. 32/16, 18, 22, 23; HBML. SzmK. 38/52, 58.); 2013: ***Bágyi-erdő ~ Bágy-erdő ~ Bágyi*** 'Folyás és Görbeháza határán elterülő erdő', 1970: *Bágy-erdő, Bágyi-erdő* (PJFN. 24), 1968: *Bágyi erdő* (Terge 62); 2013: ***Bágyi-folyó*** 'a Bágyi-erdőtől induló, a Szandalikba ömlő kanális' (a margitai adatközlők ezt a vízfolyást *Bágy-Szandalik*-nak nevezték), 1943: *Bágyi nagy-csat.* (SzSzBML. T 584.); ***Bágy-tanya*** 'egykori tanya volt a belterület mellett, a főúttól északra', 1927: *Bágy tn* (SzSzBML. T 562.), 1924: *Bágy tn.* (SzSzBML. T 462.), 1918: *Bágy tn* (SzSzBML. T 150.), 1900: *Bágy tn.* (SzSzBML. T 526.), 1858: *Bágy tanya* (MKFT.); ***Bágy-telek*** 'Folyás felé elhelyezkedő terület, melynek pontos helye ismeretlen, talán azonos a Bágyi-föld mellett fekvő Vitéztelekkel', 1961: *Bágytelek* (HBML. XXIII. 9/c. 10. d.), 1959: *Bágytelek* (HBML. XXIII. 9/c. 10. d.); 2013: ***Bágy halma ~ Bágy-halom ~ Bágyhalmasi rész*** 'Folyáshoz közeli lapos rész', 1970: *Bágy halma, Bágy-halom, Kis-Bágy halma* (PJFN. 24), 1968:

Bátyhalom, Bátyhalma (Terge 62), 1966: *Kisbágyhalom* (HBML. SzmK. 33/41–51.), 1966: *Kisbágyhalma* (HBML. SzmK. 33/20.), 1930: *Kisbágyhalma* (HBML. SzmK. 42/14.), 1934: *Bágyhalom* (SzSzBML. T 152.), 1927: *Kis bágy halom* (SzSzBML. T 562.), 1916: *Kisbágyhalma* (HBML. SzmK. 32/16.), 1909: *Kis-bágyhalma* (HBML. VI. 127/III. 4. k./75.), 1900: *Kis-bágy hal.* (SzSzBML. T 526.), 1858: *Kis bágy halom* (MKFT.); 2013: ***Folyási-Bágy ~ Folyási-rész*** 'a Bágyi-erdő mellett elhelyezkedő terület a község nyugati határában, a folyási határ mentén', 2013: ***Bágyi-föld*** 'a folyási, margitai, görbeházai határ mellett elhelyezkedő terület', összefoglaló név, történeti adatait lásd Folyásnál *Bágy* alatt.

Az újszentmargitai határban három objektum őrzi a nevét: 2013: ***Bágy-Szandalik ~ Szandalik*** 'Újszentmargita keleti részén a Bágy-Szandalik csatorna mellett elterülő szikes, juhtartásra használt puszta vagy legelő', történeti adatai csak az utóbbi névalaknak vannak, 1968: *Szandalik* (Terge 94), 1959: *Szandalik* (HBML. XXIII. 9/c. 32. d.), 1956: *Szandalik* (HBML. XXIII. 9/c. 32. d.), 1916: *Szandalik* (HBML. SzmK. 39/50, 56, 55, 49, 51, 53, 54, 34, 48.), 1909: *Szandalik* (HBML. VI. 127/III. 4. k./145, 146, 148, 150, 151, 152, 153.); 2013: ***Bágy ~ Bágyi-rész*** 'a külterület északi részén, Bödönháttól északkeletre elterülő erdő és szántóföld', 1965: *Bágy* (Pete 4), 1965: *Bágyi erdő* (Pete 4), 1916: *Margitai bágy* (HBML. SzmK. 38/65.), 1909: *Bágy* (HBML. VI. 127/III. 4. k./91, 92.), 1909: *Margitai bágy* (HBML. VI. 127/III. 4. k./100, 101, 102, 111, 112, 113.), 1864: *Margitai bágy* (Pesty 247), 1853: *Bágy* (MOL. S 78 223. téka Polgár 001–023), 1853: *Margitai Bágy* (MOL. S 78 223. téka Polgár 001–023); 2013: ***Bágy-Szandalik ~ Bágy-szandaliki-csatorna ~ Szandalik-ér*** 'Görbeháza felől érkező, az újszentmargitai külterület keleti részén észak–dél irányban haladva a délkeleti határban a Hortobágyba ömlő ér', a történeti források is több néven említik, 1970: *Szandalik,* 1965: *Bogárzó* (Pete 6), 1965: *Szandalik-csatorna* (Pete 6), 1909: *Szandalik, Bágyszandálik* (PJFN. 26), 1948: *Szandalik* [eret jelöl] (HBML. SzmK. 40/1–13.), 1916: *Szandalik* (HBML. SzmK. 39/51.), 1916: *Szandalik csatorna* HBML. SzmK. 39/50.), 1909: *Szandalik* (HBML. VI. 127/III. 4. k./140, 147, 148.).

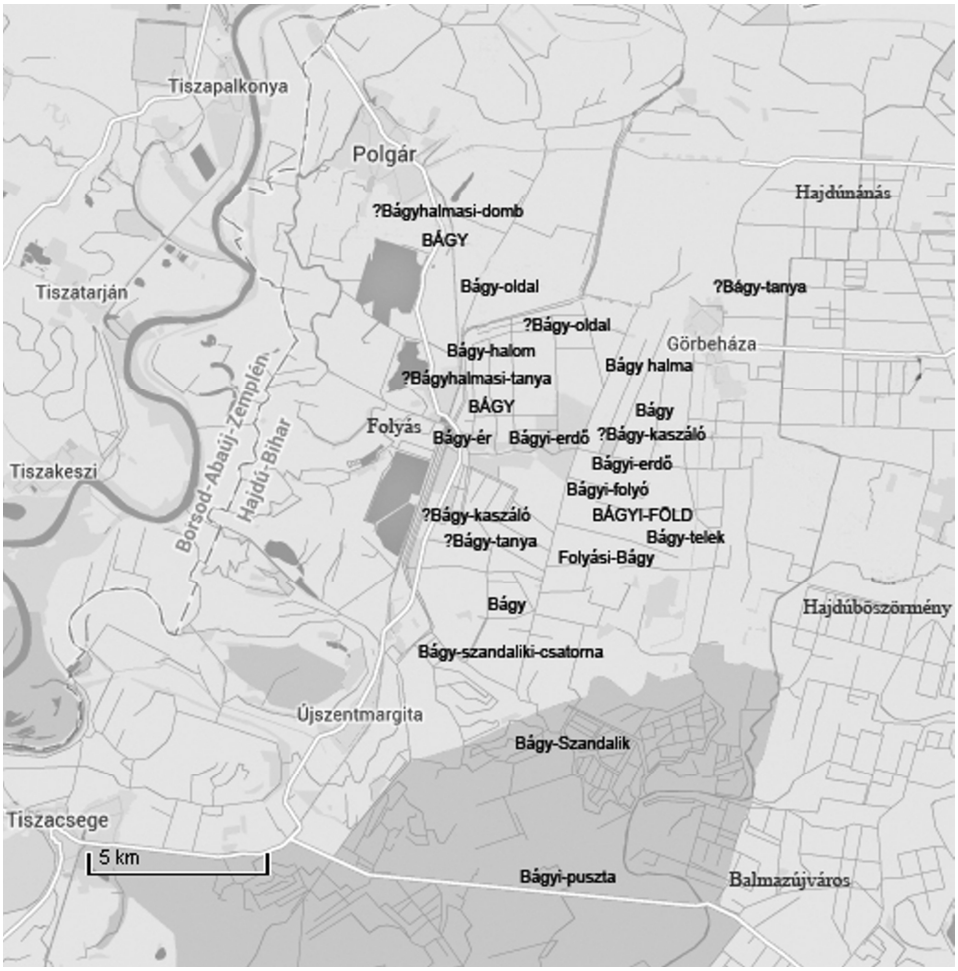
Folyás határában is igen gazdagon adatolható a név: ***Bágy-ér*** 1970: *Bágy-ér* (PJFN. 19), 1968: *Bágy ér* (Terge 17); ***Bágy*** 1970: *Bágy* (PJFN. 19), 1968: *Bágy* (Terge 17), 1965: *Bágy* (Görömbei, Polgár 17), 1909: *Bágy* (HBML. VI. 127/III. 7. k.), 1802–1811: *Bágy* (Görög); ***Bágyhalmasi-tanya*** 1970: *Bágy-halmasi-tanya* (PJFN. 19), 1968: *Bátyhalma tanya* (Terge 43), 1943: *Bágyhalom* (SzSzBML. T 584.), 1927: *Bágy halom tn.* (SzSzBML. T 562.), 1916: *Kisbágyhalmi tanya* (HBML. SzmK. 32/12., HBML. SzmK. 38/43.), 1909: *Kisbágyhalmi tanya* (HBML. VI. 127/III. 4. k./67.), 1900: *Bágy halom tn.* (SzSzBML. T 526.), 1897 *Bágy t.* (SzSzBML. T 373.), 1889: *Bágy t.* (SzSzBML. T 108.), 1802: *Bágy t.* (SzSzBML. T 110.); ***Bágy-tanya*** 1927: *Bágy tn.* (SzSzBML. T 562.), 1924: *Bágy tn.* (SzSzBML. T 462.), 1918: *Bágy tn.* (SzSzBML. T 150.); ***Bágy-kaszáló***

1970: *Bágy-kaszáló* (PJFN. 20), 1968: *Bágykaszáló* (Terge 17), 1945: *Bágykaszáló* (HBML. XVII. 552. d), 1909: *Bágy-kaszáló* (PJFN. 20), 1917: *Bágykaszáló* (HBML. SzmK. 32/19.), 1909: *Bágykaszáló* (HBML. VI. 127/lll. 7. k.), 1909: *Bágy kaszáló* (HBML. VI. 127/III. 4. k./82, 83, 91.), 1909: *Bágy kaszáló* (HBML. VI. 127/III. 4. k./75.), 1864: *bágyi kaszálló* (Pesty 247), *Bágy réte* 1463/1464: *Bagyrethe* (Sugár 430/18.); ***Bágy környéke*** 1864: *bágy környéke* (Pesty 247); ***Bágy-oldal*** 1916: *Bágy oldal* (HBML. SzmK. 32/12.), 1909: *Bágy-oldal* (HBML. VI. 127/III. 4. k./66, 67.), 1909: *Bágyoldal* (HBML. VI. 127/III. 4. k./58.), 1909: *Bágy oldal* (HBML. VI. 127/III. 4. k./58.); ***Bágy-halom*** 1981: *Bágy halom* (H.h. 41), 1970: *Bágy halma* (PJFN. 19), 1968: *Bátyhalma* (Terge 17), 1965: *Kisbágyhalma* (Görömbei, Polgár 17), 1943: *Bágyhalom* (SzSzBML. T 584.), 1916: *Kisbágyhalma* (HBML. SzmK. 32/12,15,18,19.; HBML. SzmK. 38/42,43.), 1909: *Kisbágyhalma* (HBML. VI. 127/III. 4. k./67, 74, 83.; HBML. VI. 127/lll. 7. k.); ***Bágyi-erdő*** 1970: *Bágy-halmasi-erdő, Bágyi-erdő* (PJFN. 19), 1968: *Bágyi erdő, Bátyhalmasi erdő* (Terge 17), 1943: *Bágyi erdő* (SzSzBML. T 584.).

Polgár területén is számos névben előfordul: ***Bágy*** 1961: *Bágyi (dülő)* (HBML. XXIV. 203/c. 23. d.), 1961: *Bágy* (HBML. XXIV. 203/c. 23. d.), 1949: *Bágy* (HBML. V.A. 663/b,c,d 3. d.); ***Bágy-nádas*** 1864: *bágy nádas* (Pesty 247); ***Bágy-oldal*** 1970: *Bágy-ódal* (PJFN. 19), 1968: *Bágyódal* (Terge 18), 1916: *Bágy oldal* (HBML. SzmK. 38/36,42,43.), 1909: *Bágyoldal* (HBML. VI. 127/III. 6. k.), 1909: *Bágy-ódal* (PJFN. 19), 1864: *bágy oldali kaszálló* (Pesty 247), 1864: *bágy oldali legelő* (Pesty 247), 1858: *Bagy Ódal* (MKFT.); ***Bágy tisztása*** 1864: *bágy tisztássa* (Pesty 247); ***Bágyi-mocsár*** 1864: *bágyi mocsár* (Pesty 247), 1806: *Lacus Bagy* (Lipszky, Mappa), 1782–1785: *Bagy Morast* (EKFT.); ***Bágy-halmasi-domb*** 1970: *Bágy-halmasi-domb, Bágyi-domb* (PJFN. 19), 1968: *Bátyhalmasi domb* (Terge 17), 1945: *Bágyhalma* (HBML. XVII. 552. a), 1916: *Kisbágyhalma* (HBML. SzmK. 38/47, 52.), 1877: *Bágy halmi tagok* (MOL. S 78 223. téka Polgár 028–032).

Balmazújváros külterületének északnyugati részén, Darassa közelében is előfordul egy névalakban: ***Bágyipuszta*** 1988: *Bágyipuszta,* 1958: *Bágy,* 1942: *Bágyipuszta* (Fekete 9).

A mellékelt térképen (1. ábra) látható a fent említett nevek által jelölt helyek elhelyezkedése. A pontosabban nem lokalizálható objektumok neve előtt kérdőjel szerepel.

1. ábra. *A* Bágy *névbokra a Hortobágy északi részén.*

A 18–19. századból való egyes források segítségével részletesebb információkat is szerezhetünk a térségben említett *Bágy*-ról. Az első katonai felmérés térképén Polgártól délkeletre helyezkedik el *Bagy morast,* a hozzá tartozó leírásban pedig *Bagy mocsár* olyan mocsarat jelöl, mely sohasem szárad ki, száraz időben néhány helyen gyalog lehet átkelni rajta (idézi CSORBA 1990: 27). LIPSZKY JÁNOS is feltüntet ugyanezen a helyen *Bagy* nevet, mely egy *lacus*-t, azaz tavat jelöl (Lipszky, Mappa és Rep.). Vásárhelyi Pál a Tisza folyó általános szabályozási tervében említi, hogy a Tisza vízárjának egyik útja az Ároktó és Csege közti *Selypes* nevű ér, mely a Szentmargitai pusztán két ágra oszlik: a bal *Selypes* néven marad, és a *Papp tavá*-ba ömlik, a jobb ág *Folyás ér* név alatt a vizet Polgár határában a *Bágy* nevű tóba vezeti (DEÁK 1996: 49–50, DUNKA 1996: 12–3). A Polgár környéki hatalmas mocsárvilág lecsapolása 1843-ban kezdődött, a Tisza

1888-ig gondoskodott a vízutánpótlásról, ekkor öntötte el utoljára a Hortobágyot (LOVAS 1993: 41–2). PESTY FRIGYES Nádudvar leírásánál említi a debreceni pusztán folyó *Bágy folyam*-ot, mely inkább mocsárnak, tónak tekinthető (Pesty 309). Egy 19. századi forrásban „*Bágy* tisztáján lévő" csíkászatról olvashatunk, 1843-ban pedig *Bágy-tisztása* nádalórétként van számon tartva (BENCSIK 1974: 232, 272).

Az élőnyelvi és a 19–20. századi történeti adatok, valamint az őket ábrázoló térkép alapján jól látható, hogy a *Bágy* néven említett helyek egy keskeny, észak–dél irányban hosszan elnyúló sávban, a mai Újtikos és Balmazújváros határa közötti térségben helyezkednek el. Ez a mintegy 30 km hosszúságú terület nagyjából az egykor szabályozatlan Hortobágy folyó völgyével esik egybe. A tájegység felszíni viszonyainak és egykori földrajzi jellegének ismeretében feltehető, hogy a *Bágy* egykor ezen a területen egy összefüggő mocsaras alföldi területet jelölhetett.

Noha a középkorból jóval kevesebb adat maradt fenn erről a területről, érdemes ezeket is megvizsgálni, hogy még árnyaltabb képet kaphassunk a névnek és az általa jelölt helyeknek a történetéről. Egy 1464-ben kelt oklevélben a Csősz határjárásakor említett *Bagyrethe, Bagyhalma, Nagbagyhalma* névalakokat a mai polgári, illetve folyási határban található *Bágy-kaszáló*-nak és a *Bágyi-halmok*nak *(Kis Bágyhalom* és *Nagy Bágyhalom)* feleltethetjük meg (SUGÁR 1974: 430). Csősz templomának helyét megtalálták, és pontosan azonosították a mai Polgár belterületére és az attól keletre fekvő területre, egészen Újtikos délnyugati szögéig (i. m. 419). A határjárás Kékesegyházát is megemlíti (i. m. 430), mely a mai Újtikos területén azonosítható (i. m. 419, vö. MESTERHÁZY 1975: 227, illetve NÉMETH 1997: 105), így az oklevélben szereplő *Bágy-* előtagú neveket kétségkívül azonosíthatjuk a mai polgári, folyási, görbeházi *Bágy* nevekkel.

Több kutató két *Bágy-* előtagú települést is azonosított az egri püspökségnek egy 1261/1271-ből való oklevélben említett alapítólevele alapján: a *Hortubagwyze* mellett fekvő *Bagzeg*-et és *Bogeghaz*-at, vagyis Bágyszeget és Bágyegyházat (ZOLTAI 1911: 47, ECSEDI 1914: 85, Cs. 1: 510). Az általuk idézett oklevélben *Bagzegh (Bagzeg)* település *Ozlaar* és *Timar,* illetve *Feierzenthmargita* között van felsorolva. Oszlár Polgártól nyugatra a Tisza jobb partján, Tímár Rakamaztól északra fekszik, Fejérszentmargita pedig a mai Újszentmargitával azonosítható. Az oklevélben emellett azonban nem *Bogeghaz* szerepel, hanem a kritikai kiadás szerint: alia villa *Popeghaz (Pogeghaz)* vocata iuxta *Hortubaguize* cum piscaturis in comitatu de Zabouch (DHA. 1: 60). Ez pedig az egykori szabolcsi Papegyház egyik első említése, ami a mai Hortobágy község területére, a Hortobágy folyótól nyugatra lokalizálható (NÉMETH 1997: 150). Az élőnyelvi gyűjtés során az adatközlők elmondták, hogy régészek templomromra bukkantak a község északi részén, a Pap ere partján, ahol valaha egy település fekhetett: e település nevét őrzik a *Pap-egyházi-erdő, Pap-egyházi-rész* határnevek is, azaz a mai helynévanyag is megerősíti a régészek és történészek fenti azonosítását. A fentiek sze-

rint az egyesek által e térségbe lokalizált Bágyegyháza egykori létének tehát semmi alapja nincs.

A Bágy nevekkel kapcsolatba hozható esetleg *Bágya* is. A Váradi Regestrumban említett 1219/1550: *villanis de Bagya* (VR. 74.§, 221–2), *v. Baga* (VR. 79.§, 224) azonban nehezen azonosítható, a peres iratokból pusztán arról kapunk információt, hogy a falut hevesi várnépek lakták. Éppen ezért megoszlanak a vélemények arról, pontosan hol is feküdt ez az egykori falu: GYÖRFFY szerint Heves megyében Heves és Poroszló között, esetleg Sarud környékén fekhetett (Gy. 3: 68, majd az ő nyomán K. FÁBIÁN 1997: 27 is), de szabolcsi elhelyezkedése is elképzelhető (NÉMETH Görbeháza környékére lokalizálja, 1997: 28). Miután Heves és Szabolcs vármegye szomszédosak voltak, és mindkét elképzelés a megyehatár közelébe helyezi a falut, e vélemények mégsem egészen ellentmondóak egymásnak; ugyanakkor sem Sarud, sem Poroszló jelenkori helynévadatai között nem szerepel sem önállóan, sem összetételben *Bágy(a)* (HMFN. 2: 104–5, 120–6). Mindamellett ha a környékre lokalizálható is a fenti *Bágya* falu, az nem feltétlenül azonosítható *Bágy* településsel, hiszen ilyen jellegű alakváltozatok nem szokásosak a régi magyar helynevek körében. A *Bágya* egyébként nagy valószínűséggel egy ugyanilyen alakú régi személynévből eredeztethető (vö. ÁSz. *Baga*).

A fent említett *Bagzeg ~ Bágyszeg* birtokkal MÓDY GYÖRGY azonosítja az 1259-ben a Borkalán nembeli Nána ispán végrendeletében szereplő *Boog* falut, amely véleménye szerint a mai Görbeháza közelében fekhetett (F. IV/2: 522, idézi MÓDY 1995–1996: 181). CSÁNKI DEZSŐ pedig egy 1429-ből származó *Baag* adatot olvas *Bágy*-ként, és az akkori Polgár határában, délkeleten fekvőnek említi (Cs. 1: 510). Ezeket azonban NÉMETH PÉTER (é. n., de lásd még SUGÁR 1974: 423 is) az Újszentmargita területére lokalizálható *Bag* faluval azonosítja, az alábbi adatokat ide sorolva: 1259: *Boog* poss. (F. IV/2: 522), 1429: *Baag* (Cs. 1: 510), 1337/1338: p. *Boog* (AOklt. 21: 518, 543, 627), 1338: p. *Boog* (DF. 247883), 1339: p. *Moogh* (recte: *Boogh*) (AOklt. 23: 74), 1347: p. *Boog* (A. 5: 151, AOklt. 31: 1048). Ezek *oo* betűjelölése — a CSÁNKI említette, 1429-ből való adat kivételével — valóban nemigen utalhat *á* hangértékre, azaz aligha sorolhatók a *Bágy* adatai közé.

A szabolcsi, feltételezett Bágy patakkal kapcsolatban azonban az Árpád-kori oklevelekből semmilyen közvetlen adat nem maradt ránk. Egyesek feltételeznek ugyan *Bágy* patakot ezen a területen is (például DUNKA 1996: 10, 12), ám mások nem tesznek említést róla (MIKESY 1940, ORTVAY 1882). Arra, hogy valóban létezett itt ilyen nevű víz, bizonyíték lehet a Polgár, Folyás, Görbeháza, Újszentmargita stb. határnevei közt előforduló számos újabb kori, fent említett *Bágy*-előtagú név, illetve ezek hosszú sáv mentén való elszórt elhelyezkedése.

A *Bágy* nevű vízfolyás egykori meglétére másfelől közvetett módon a fent idézett *Bágyszeg* neve is utalhat, amely a ’Bágy folyó szegletében fekvő település’-t jelölhette ugyanúgy, ahogyan a *Nyitraszeg* ’település Bars vm. ÉNy-i részén a

Nyitra mellett' (KMHsz. 1: 204) vagy *Körösszeg* 'település és vár Bihar vármegye Ny-i részén a Körös mellett' (KMHsz. 1: 165) településnév utótagja is folyó melletti elhelyezkedésre utal. Hogy a Bágy patak nevére nem találunk korai történeti adatokat, annak oka esetleg az lehet, hogy a *Hortobágy* víznév már korán átterjedhetett a folyóvíz e felső szakaszának a megnevezésére is, s így a Bágy patak neve igen hamar kiveszett a nyelvtudatból, és ezért a fennmaradt oklevelek sem őrzik.

A fentiekben utaltunk rá, hogy a *Bágy* víznevet többen egy ugyanilyen alakú vízrajzi köznévre vezetik vissza. Ezt az elképzelést támasztja alá ECSEDI azon megfigyelése is, miszerint a hortobágyi ember nem tulajdonnévként használja a *bágy* szót, hanem általánosan, az *ágy* szó értelmében, vízmedert, hajlást jelöl vele, ahol összefut a víz (ECSEDI 1914: 62–3).

Ahhoz azonban, hogy vízrajzi köznévnek tekintsük a *bágy*-ot, a nyelvterület más részein is nagy valószínűséggel kellene *bágy* adatokat találnunk, azonban a megyei adattárakban nem akadunk olyan határnévre, mely ezt a lexémát magában foglalná, de még a határon túli adattárakban sem találkozhatunk vele. Ezek alapján arra gondolhatunk, hogy a köznév és a tulajdonnév viszonyában ez utóbbi tekinthető elsődlegesnek. A *Bágy* ezután köznevesülhetett, és kaphatta későbbi jelentését a nyelvhasználóktól annak megfelelően, milyen jellemzője volt az általa megnevezett objektumnak. Hasonló köznevesülésre más példát is találunk a szakirodalomban: *Csermely* patak 'Kassánál jobb felől a Hernádba ömlő patak' nevéből keletkezett a *csermely* < R. *csermelye* 'forrásból táplálkozó kis vízfolyás' földrajzi köznév (FNESz. *Csermely,* illetve vö. TESz. is). Hasonló köznevesülésre utal az ÚMTsz. Gáborjánból való *berettyóu̯* 'folyó' adata is.

Ebben az esetben viszont választ kellene adnunk arra a kérdésre, hogy honnan származik a *Bágy* patak neve. Ezt a kérdést a jelenlegi ismereteim szerint azonban sajnos, nem tudom megválaszolni. Az sem elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy a *bágy* egykor valóban szűk körben ismeretes tájszó volt, akárcsak a KISS LAJOS által is említett *halvány* (1972–1974: 24), amely az egykori Szabolcs, illetve Szatmár és Bereg vármegyékben adatolható csupán 'folyó holtága', illetve 'talajmélyedésekben felgyülemlett víz' jelentésben (ÚMTsz., de vö. a levágott mederszakasz jelölésére használt *halvány* földrajzi köznevet is, pl. *Meggykereki-halvány, Nagy-halvány,* KÁLNÁSI 1997: 150).

4. A *Hortobágy* név feltételezett előtagjaként szereplő *Hort-* jóval biztosabban azonosítható, mint a *Bágy,* hiszen a Hortobágy területén elhelyezkedő, lényegében máig létező település nevét őrzi, amely már a százdi alapítólevélben előfordul, s azt követően a 14. század közepétől folyamatosan adatolható: [1067 k.]/1267: *Chordy* (DHA. 1: 184), 1347: *Hurth* (A. 5. 109, AOklt. 31: 726–7), 1440: *Horth* (DL. 13573), 1465: *Hurth, Horth* (DL. 16234, Cs. 1: 516), 1468: *Hortheghaz,* p. (DL. 16768), 1481: *Hortheghaz* (DL. 18525, Cs. 1: 516). Hort falu a 11. századtól a tatárjárás előttig folyamatosan lakott volt (MÓDY 1995–1996: 171), később,

a 14. században birtokként szerepelt, 1347-ben említik Szent Demeter tiszteletére épült templomát is (item aliam possessionem *Hurth* vocatam in comitatu de Zabolch existentem in qua habetur ecclesia in honore sancti Demetrii, reliquissent inter se indivisas, A. 5: 109). A falu a 16. században elpusztult (ZOLTAI 1911: 47), ezután pusztanévként élt tovább: 1712: *Hort Prdi.* (UC. 39: 22), 1802–1811: *P. Hort* (Görög), 1804: *P. Hort* (Korabinszky), 1806: *Pr. Hort* (Lipszky, Mappa), 1808: *Hort Praedium* (Lipszky, Rep.), 1851: *Kis-Hort (puszta), Nagy-Hort (puszta)* (FÉNYES 2: 118), 1858: *Puszta Nagy-Hort* (MKFT.), 1864: *Nagy horth* és *Kis horth* (PESTY 302), 1869–1887: *N.-Hort psz.* (HKFT.), 1900: *N.-Hort psz.* (SzSzBML. T 525.), 1918: *Hort* (Hnt.), 1924: *N.-Hort psz.* (SzSzBML. T 462.), majd az itt alakult külterületi lakott hely viseli ugyanezt a nevet: 1956: *Hort* (Hnt.), 1967: *Nagyhort, Kishort* (Hnt.), 1973: *Nagyhort, Kishort* (Hnt.).

A középkori Hort falu biztosan lokalizálható Balmazújváros belterületétől északnyugatra, a Hortobágy folyótól keletre, a *Bágy* nevet viselő objektumoktól kissé délkeletre. Ma *Nagy-Hort* Hortobágy község, *Kis-Hort* Balmazújváros külterületének része.

Hort falu neve minden bizonnyal személynévi eredetű, az ómagyar kori *Hort* világi személynevet őrzi: 1213/1550: *Hurt* (VR. 150), 1229/1550: *Hurtu* (VR. 359), 1250: *Hurt* (ÁÚO. 2: 217), 1213/1550: *Hurt* (VR. 150) (FNESz. *Hort,* RMCsSz. 480, illetve vö. még ÁSz. 396). E személynévből a magyar nyelvterületen máshol is alakult helynév. A Heves megyei *Hort* helység legkorábbi adatai az alábbiak: 1250: *Hurt,* 1303: *Hurth,* 1304: *Hurth,* 1332–37: *Horth, Humirth, Horth* (Gy. 1: 101), 1418: *Horth,* 1422: *Horth* (Cs. 1: 63). Esztergom vármegyében, a Garam alsó folyásánál ugyanilyen nevű falu feküdt: 1156: v. *Wrt,* *1250: t. *Hurt,* 1261: t. *Hurty,* 1305: p. *Hurth,* 1323>1520 k.: *Horth* (Gy. 1: 292), de az erdélyi *Hortlaka* alapja is a *Hort* személynév: 1393: Poss. regalis Jakoteleke al. nom. *Horthlaka,* 1430: Poss. Jakothelke al. nom. *Horthlaka,* 1447: Poss. Jakothelke al. nom. *Horthlaka* (Cs. 5: 362). A személynév alapjául a régi magyar *hort* 'vadászkutya, agár' köznév szolgált, amely a magyarban szláv eredetű (TESz. 2: 149).

5. A továbbiakban az általunk vizsgált *Hortobágy* név viszonylag bőséges adattárát adom közre. Első említése a százdi apátság alapítóleveléből való, az oklevél kritikai kiadása szerint annak nem interpolált részében fordul elő. Mivel ebben a *Hortobágy* egy birtokrész neveként szerepel, amelynek határleírását adja az oklevél, érdemes az idevágó szöveget teljes egészében idézni: [1067 k.]/1267: Marchia *Chartybak:* ab occidente ex parte *Chartybak* in capite acervus Basy, inde ad viam, que venit de Zondonek et ducit ad Chegen usque ad angulum vally, inde flectitur per ryppam vene deorsum, ubi versus monticulum ultratur, inde ad alium monticulum, qui est cum villa Solu, inde tendit ad acervum Fygudy usque ad acervum Marci, inde dirigitur ad terminum cum Chordy usque ad monticulos, unde tendens ad pirum stantem in agro perducit ad predictum Basi acervum

(DHA. 1: 184). Ennek magyar fordítása így hangzik: „Hortobágy határa: nyugatról Hortobágy felől Bás halmának főjénél, innen egy úthoz [tart], amely Szandalikból Cégényre megy, egészen egy völgy szegletéig, onnan fordul egy ér partjától lefelé, ahol egy domb irányába halad, innen egy másik kis hegyhez, amely Sóly falunál van, onnan megy Füged halmához [és] Márki halmához, innen vezet a Horttal való határig, a dombokig, onnan egy szántóföldön álló körtefához tartva elvezet Bás mondott halmához" (PITI 2006: 37). A fenti határleírásból ma is élő helynévvel azonosítható *Zondonek,* amely *Szandalik* formában Újszentmargita, illetve *Chegen,* amely *Cégény* alakban Hajdúhadház határában fordul elő (PITI i. h., illetve az elsőre lásd még a korábban közölt élőnyelvi adatokat is).

A név az ómagyar korban víznévként és településnévként egyaránt használatos volt. Víznévi szerepére az alábbi adatok utalnak: 1261/1271: *iuxta Hortubaguize cum piscaturis* (DHA. 1: 60), 1328: *fl-m Hurtubag* (DL. 2493, A. 2: 354), 1346: *portus in fluvio Hurtubag* (Debrecen város levéltára: Diplomagyűjtemény 22. sz., idézi Lósy 10), 1452/1460: *Fluvy Hortobágy* (DL. 15312), 1521: *iuxta aquam Hortobágy* (Gyárfás 3: 752). Településnévi, illetve birtoknévi adatai az alábbiak: 1214/1550: v. *Orobag* (VR. 288.§, 191, lásd még K. FÁBIÁN 1997: 107), 1476/1477: p. *Harwmaghorthobag,* p. *Haromaghorthobag* (DL. 24566) és talán: 1248: in *Hortubag* (F. IV/2.19), 1285: Datum in *Hurtubag* (Z. 1: 63). Nem dönthető el, hogy az alábbi név előtagja milyen szerepben áll: 1463/1464: *Hortobaghalma* (Sugár 430/18). A település NÉMETH PÉTER szerint a tatárjáráskor elpusztult (é. n.), ezért később nem említik. A folyóvíz megnevezése viszont az újabb korból is folyamatosan adatolható. 1782–1785: *Hortobágy, Hortobagy* Fluss (EKFT.), 1802–811: *Hortobágy* F. (Görög), 1804–1808: Fl. *Hortobágy* (Lipszky, Mappa), 1858: *Hortobagy* kanal, *Hortobágy* B., *Hortobágy* Fluss (MKFT.).

A folyó partján lévő pusztát mint tájegységet csak később, a 19. századtól említik: 1804–1808: *Hortobágy melléke* (Lipszky, Mappa), 1858: *Puszta* (MKFT.), 1851: *Hortobágy* (Fényes 2: 118), 1853: *hortobágyi puszta* (Palugyay 397), 1869–1887: *Hortobágy* (HKFT.), 1909: *Hortobágy puszta* (Borovszky, Heves 179), 1911: *Nagyhortobágy* (MOL. S 78 107. téka Debrecen 360–714), 1911: *hortobágyi puszta, Nagyhortobágy* (ZOLTAI 1911: 7), 1914: *Hortobágy-puszta, Hortobágy* (ECSEDI 1914: 2), 1914: *Nagy-Hortobágy, Hortobágy* (Révai), 1925: *hortobágyi-puszta* (Lósy 10).

A fentiek alapján aligha lehet kérdéses, hogy — ahogyan azt már JUHÁSZ DEZSŐ is megállapította — a táj a vízről kapta a nevét (1988: 82). Megemlíti azt is, hogy a *Hortobágy melléke, Hortobágy vidéke* típusú szerkezetek a 19. században is általánosak voltak tájnévi értelemben, ezek azonban a század végére visszaszorultak. Tájnév és víznév viszonyában BENKŐ LORÁND nem lát a jelentésváltozás irányára vonatkozó általános szabályt (ehhez lásd GYŐRFFY 2011: 164–8 is), a kettő közül elvileg bármelyik tartható elsődlegesnek, a *Hortobágy* esetében azonban megjegyzi, hogy a név etimonja és a víznév szerkezete alapján inkább a terü-

letnév lehetett az elsődleges (1998: 183–4). Véleményét azonban sajnos, nem fejtette ki részletesebben. Valóban meggondolkodtató lehet a névnek a fent idézett első, százdi oklevélbeli említése: ott azonban a *Hortobágy* birtok megnevezéseként, nem pedig tájnévként szerepel. Sőt a második említése (ex parte *Chartybak*) akár víznévi szerep is lehet, annak megfelelően, ahogyan éppen BENKŐ értelmezi Anonymus *partes beguey* 'a Begej (folyó) vidéke' megjelölését (1998: 178–85). Kérdéses ugyanakkor, hogy az Árpád-kori víznév és birtoknév, illetve a bizonyára abból származó településnév hogyan viszonyult egymáshoz keletkezéstörténeti szempontból. Birtokok nem ritkán kapják a rajtuk átfolyó vízről a nevüket, ez még olyan jelentős folyók esetében is előfordul, mint a *Dráva* (Gy. 1: 371, KMHsz. *Dráva II.1.*). KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS pedig Vas megyei példák alapján arra hívták fel a figyelmet, hogy a vizek nevéből elsődlegesen gyakran egy nagyobb birtok megnevezése alakult ki, s később ennek neve vált a birtok központi településének nevévé (2011: 111). A *Hortobágy* adatai alapján a birtok és a település megnevezésének viszonyában ugyancsak erre lehet következtetni. Másfelől viszont általános névtörténeti tapasztalatok is azt mutatják: meglehetősen gyakori jelenség, hogy egy település a közelében folyó vízről kapja a nevét (TÓTH V. 2008: 13). A víznév és a településnév, illetve a birtoknév elsődlegessége ügyében egyébként beszédes a fent idézett 15. századi *Háromághortobágy* név, amely possessio, azaz birtok neveként szerepel a forrásban, de elsődleges víznévi szerepe aligha lehet kérdéses. A víznév elsődlegességét emellett a *Hortobágy* etimológiája is igazolhatja.

Ahogyan a korábbiakban láttuk, a legújabb kutatások jórészt egyetértenek abban, hogy a *Hortobágy* összetett szó. Ezt a 19. században PESTY FRIGYES 1864-es helynévgyűjtése során még ugyanígy tudták a helybeli adatközlők is. A kéziratos gyűjteményben a *Hortobágy* folyó nevének eredetére két magyarázatot is találunk: eszerint a Balmazújváros határában folyó *Hortobágy* ér a polgári határban lévő mocsáros, vízállásos *Bágy* nevű területről ered, majd a *Hort* pusztákat elérve *Hortobágy*-nak nevezik el; illetve a Nádudvarnál folyó *Hortobágy* a hajdúnánási határról eredő *Hort* folyam és a *Bágy* folyó egyesülése után neveztetik *Hortobágy*-nak, mely a két folyam inkább tó-jellegének köszönhetően a tó lexémát foglalja magába (Pesty 303, 309). Ehhez hasonlóan a debreceni BALKÁNYI SZABÓ is a *Hort* és *Bágy* erek nevének összetételeként magyarázza a megnevezést (1865: 24–5).

Mivel *Hort* víznévről sem a múltban, sem ma nincs tudomásunk, az előtagot a fent már bemutatott település nevével azonosíthatjuk. Utótagként a számos adattal bemutatott *Bágy* víznév szerepelhet. A név szemantikai szerkezete eredetileg a Hort település melletti Bágy nevű vizet jelölhette, ugyanúgy, ahogyan a korábban bemutatott modern kori adatok között ma is számos Bágy létezik, s az egyes települések szerint ezeket *Polgári-Bágy, Margitai-Bágy* névvel illethetik a nem az adott településen élők. A Hortobágy síkvidéki vízrendszere több, egymástól nehe-

zen elkülöníthető ágból, részből állt össze, ahogyan erre a *Háromághortobágy* birtoknév is utalt. Ezek közül az egyik részt, az egyik ágat jelölhette kezdetben a Hort melletti Bágy megnevezése, amely később az egész vízfolyás vagy inkább vízrendszer nevévé is vált. Kérdéses azonban, hogy a fenti szemantikai szerkezetben milyen formában szerepelt az egykori *Hort* és a *Bágy* név.

Erre legpontosabb választ a legkorábbi adatokból kaphatnánk, ám mivel a százdi monostor alapítólevele csak átiratban maradt fenn, ez megnehezíti az ottani adatok értékelését. A kétszer is előforduló *Chartybak* alak a második magánhangzóját és a név elejét és végét illetően is különbözik a későbbi említésektől. A szóvégi helyzetben később mindig *[gy]* értékű *g* jelölés fordul elő, így az itteni *k*-t nemigen tudjuk másként, csak mint íráshibát értékelni. A szó eleji *ch* sem fordul elő a későbbiekben, ám ez a *[h]* megszokott jelölésmódja a korban (KNIEZSA 1952: 17). A második magánhangzót jelölő *y* mögött leginkább *[i]* hangot sejthetünk, ám ezen a helyen később — a mai alaknak megfelelően — mindig *o* vagy *u* betű szerepel. KISS LAJOS ez utóbbi formákat tekinti eredetinek (és bár nem szól róla, a legelső adatot bizonyára íráshibának vélte), amely az előtagként álló név tővégi magánhangzójának *(*Hortu)* megőrződéseként a hármas mássalhangzó-torlódást küszöbölte volna ki (1972–1974: 173). Mivel a *Hort* máig élő név, nehéz azonban elképzelni, hogy a benne szabályosan lezajló hangtörténeti változás ne érintette volna összetételbeli alakját is.

A kérdéses adat *[i]*-vel való olvasása is problémákat vet azonban fel. Megjegyzendő, hogy a százdi oklevél *Hort* nevét önállóan is megemlíti *Chordy* alakban (ezt NÉMETH nem veszi fel a település adatai közé; é. n.). Ez az előfordulás a szóvégi *t – d* tekintetében is eltér a többi említéstől — ahogyan az még a *-d* képzős nevek esetében sem ritka a régiségben (vö. BÉNYEI 2012: 53–70, 101–3) —, ám *Százd* neve esetében a jelölésmód éppen az itteninek a fordítottja: *Zazty* (DHA. 1: 183). A szóvégi *y* végül is jelölheti a 11. században még vitathatatlanul meglévő tővégi magánhangzót, bár kétségkívül ez esetben inkább *u*-t várnánk, lásd pl. még a 1229/1550: *Hurtu* személynévben is (Ász. *Hurt*). A *Hort* végén álló *-i*-t az összetétel szemantikai tartalma alapján leginkább *-i* melléknévképzőnek tarthatnánk. Ez a képzőnk létezett is már az ősmagyar kor második felétől (SZEGFŰ 1991: 245), helynévi összetételekben azonban az ómagyar kor legkorábbi századaiból nem adatolható. Felmerülhet még az a lehetőség is, hogy Hort település neve egykor *-i* helynévképzős formában, *Horti* alakban is létezett. Ezt jelezheti a Garam melletti Hort 1261-ből való, fent említett *Hurty* adata is, ami azonban melléknévképzős formaként is értékelhető (ehhez lásd még KNIEZSA 1974: 217–8).

A szóvégi *-i* státusának megítélésében névtipológiai analógiák is szerepet játszhatnak. Ha az utótagot a *Bágy* víznévvel azonosítjuk, kevés hasonló szerkezetű víznevet találunk a régi magyar helynevek között. Ilyenkor a megkülönböztető szerepű településnévi előtag állhat képzőelem nélkül is: *Örvénd-Körös,* de elő-

fordul az utótag birtokos személyjellel is: *Ragály Szuhája,* viszont *-i* képzős előtaggal nem ismerünk megfelelő neveket (GYŐRFFY 2011: 68). Ha az utótagot földrajzi köznévnek tekintjük, nem csak egy-egy analóg példát találunk, hanem egész sor olyat, amelyben az előtag képző nélküli településnév: *Kamut-ér, Varsány-patak,* de ritkán előfordul *-i* képzővel is: *Baski-patak, Zselizi-sár* (i. m. 66–7).

Akárhogyan is értékeljük azonban az előtagként álló név alakját, a végén álló *i*-t realitásként elfogadva csakis hangrendi kiegyenlítődéssel magyarázhatjuk a név további fejlődését. Ez pedig összetett alakoknál leginkább akkor következhet be, ha a névrészek önállóan már nem ismeretesek a nyelvhasználók számára. A számos fent idézett *Hort* és *Bágy* adat ezt viszont nem támasztja alá. Így a fenti magyarázatot továbbra is ellentmondások, egymással párhuzamos hipotézisek teszik bizonytalanná, amelyek feloldása a jövő kutatásainak lehet a feladata.

Irodalom

A. = *Anjoukori okmánytár I–VI.* Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. *VII.* Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.

AOklt. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–.* Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged, 1990–.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS (1865), *Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata.* Debrecen.

BENCSIK JÁNOS (1974), A paraszti közösség gazdasági tevékenysége. In: *Polgár története.* Szerk. BENCSIK JÁNOS. Polgár. 227–323.

BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp.

BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen.

Borovszky, Heves = BOROVSZKY SAMU, *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye.* Bp., 1909.

CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára.* Pest, később Bp., 1862–1874.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.

CSORBA CSABA szerk. (1990), *Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek).* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 31. sz. Miskolc.

DEÁK ANTAL ANDRÁS (1996), *A háromszögeléstől a Tisza-szabályozásig.* Források a vízügy múltjából 10. sz. Bp.

DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.

DL. = *A középkori Magyarország levéltári forrásai II. (DL.–DF 4.2). Bővített kiadás.* In: Arcanum Adatbázis Kft., CD-ROM, 2003.

DUNKA SÁNDOR (1996), *A Hortobágy-medence régi vizei és a tógazdálkodás.* Bp.
ECSEDI ISTVÁN (1914), *A Hortobágy puszta és élete.* Debreczen.
EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis 1–11.* Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844.
K. FÁBIÁN ILONA (1997), *A Váradi Regestrum helynevei. Adattár.* Szeged.
Fekete = FEKETE JÁNOSNÉ, *Balmazújváros külterületének földrajzi nevei.* Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában, 1988. K 1033.
Fényes = FÉNYES ELEK, *Magyarország Geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik I–II.* Bp., 1851.
FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
Görög = *Magyar Átlás az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, 's szabad kerületei és a' határ-őrző katonaság' vidékeinek közönséges és különös táblája.* Közre botsátotta: GÖRÖG, folytatta és végezte MÁRTON JÓ'SEF. Viennae, 1802–1811.
Görömbei, Polgár = GÖRÖMBEI ANDRÁS, *Polgár földrajzi nevei.* Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában, 1965. K 412.
Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Bp., 1963–1998.
Gyárfás 3. = GYÁRFÁS ISTVÁN, *A jász-kunok története 3. 1301–1542-ig.* Szolnok, 1883.
GYŐRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóíznevek.* Debrecen.
H. FEKETE PÉTER (1959), *Hajdúböszörmény helyneveinek adattára.* MNyTK. 102. sz. Bp.
HBML. SzmK. 32/1–33 = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Görbeháza (Szabolcs megye). A létesülendő telepes község határának térképe.* Bp., 1916.
HBML. SzmK. 33/1–38 = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Görbeháza (Szabolcs megye). A község térképe.* A felmérése 1916-ban készült, felújítási éve 1964. Az anyag 1930–1966 évi. Az eredeti sorrend csak az 1966 évieknél állapítható meg. Bp., 1966.
HBML. SzmK. 38/1–66 = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Polgár (Szabolcs megye). A település határtérképe.* Bp., 1916.
HBML. SzmK. 39 = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Újszentmargita.* Bp., 1916.
HBML. SzmK. 40 = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Újszentmargita.* Bp., 1948.

HBML. SzmK. 42/1–15. = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Szabolcs megyei Kataszteri Térképek. *Polgár (Szabolcs megye). A község határtérképe. Az egri káptalantól megváltott területek kiosztási térképe.* Készítette: Mozer István és Hercegh Sándor mérnök. Debrecen, 1930.

HBML. V. A. 663/b, c, d 3.d. = *Polgár nagyközség iratai. 1834–1943.* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában. Polgár Tagositás, földfelajánlás 16/1949. (rajta XXII. 663/a. 1.)

HBML. VI. 127/III. 4. k. = M. kir. Állami 12 Földmérési Felügyelőség Polgár Felvételi előrajzok 1909: 48–154. 2. füzet Polgár, 1909. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HBML. VI. 127/lll. 6. k. = M. kir. Állami 12 Földmérési Felügyelőség Polgár. Birtokrészleti jegyzőkönyv. 1909. No. 2954–6434. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HBML. VI. 127/lll. 7. k. = M. kir. Állami 12 Földmérési Felügyelőség Polgár. Birtokrészleti jegyzőkönyv. 1909. No. 6452–10827. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HBML. XVII. 552. = XVII. 552. A polgári földigénylő bizottság iratai. 1945–1947–1948. Polgári Földigénylő Bizottság iratai. 1945–1947. Vegyes iratok. (a); Polgár község határában a 600/1945 M. E. rendelet alapján kiosztott ingatlanok vázrajza 1–30. (rajta XVII. 552) (d). Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára.

HBML. XXIII. 9/c. 10. d. = Hajdu Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály Iratai. Földrendezési iratok: Görbeháza: 1959, 1961, 1963. Görbeháza kiegészítő földrendezése, 1961; 1959. évi földrendezés Görbeháza község (téli). Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HBML. XXIII. 9/c. 32. d. = Hajdu Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály Iratai Földrendezési iratok: Tiszagyulaháza, Ujszentmargita: 1956–1964. Nyári tagosítás Ujszentmargita, 1956; Kimutatás, Ujszentmargita elhelyezkedési vázlat 1959. évi földrendezéshez. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HBML. XXIV. 203/c. 23. d. = Hajdu-Bihar Megyei Földhivatal Községek kataszteri és földbirtokpolitikai iratai. Polgár. Véghatározat 1961. felajánlás. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.

HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.

HMFN. 2. = *Heves megye földrajzi nevei 2. A Füzesabonyi járás.* Szerk. PELLE BÉLÁNÉ. MNyTK 144. sz. Bp., 1975.

H.h. = *Hajdúsági halmok.* Szerk. M. NEPPER ILONA–SŐREGI JÁNOS–ZOLTAI LAJOS. Hajdúsági Közlemények 8. sz. Hajdúböszörmény, 1981.

Hnt. 1918, 1956, 1967, 1973 = *Magyarország helységnévtára (a megfelelő évből).* Szerkeszti és kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Bp.

HOFFMANN ISTVÁN (2008), A név mint történeti forrás. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 20–9.

JERNEY JÁNOS (1854), *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* Pest.
JUHÁSZ DEZSŐ (1988), *A magyar tájnévadás.* NytudÉrt. 126. sz. Bp.
KÁLNÁSI ÁRPÁD (1997), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* Debrecen.
KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS (2011), Víznevek névalkotó szerepéről — Vas megyei példákon. *HT.* 6: 111–9.
KISS LAJOS (1972–1974), Hol tart ma a Hortobágy név etimológiájának vizsgálata? In: *Műveltség és hagyomány 25–26.* Szerk. GUNDA BÉLA. Debrecen. 21–30.
KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
KNIEZSA ISTVÁN (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Bp.
KNIEZSA ISTVÁN (1974), *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1.* Bp.
Korabinszky = Korabinszky, Joh. Matth., Atlas Regni Hungariae Portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Kőnigreichs Ungarn auf LX. Tafeln im Taschenformat. Bécs, 1804.
Lipszky, Mappa = LIPSZKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae.* Pesthini, 1806.
Lipszky, Rep. = LIPSZKY, JOHANNES, *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaiae occurentium I–II.* Budae, 1808.
Lósy = DR. LÓSY-SCHMIDT EDE, *A Hortobágyi kőhid építése Debrecen város mátai pusztáján (1827–1833). Magyarország leghosszabb közúti kőhídja.* Debrecen, 1925.
LOVAS MÁRTON (1993), Polgár természeti viszonyai, növény- és állatvilága. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1991.* Debrecen. 39–65.
MAÁCZ ENDRE (1995), *Földrajzi tájszótár.* Bp.
MESTERHÁZY KÁROLY (1975), Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területének IX–XIII. századi településtörténetéhez II. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974*. Debrecen. 211–63.
MIKESY SÁNDOR (1940), *Szabolcs vármegye középkori víznevei.* Bp.
MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
MÓDY GYÖRGY (1995–1996), Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a XIII. század végéig. In: *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–96.* Debrecen. 165–88.
MOL. S 78 107. téka Debrecen 360–714 = Debreczen Hajdu vármegyei törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város kataszteri térképének másolata az 1911. évi mérnöki helyszinelés szerint.
MOL. S 78 223. téka Polgár 001–023 = Markt Polgár in Ungarn Szabolcser Comitat. 1853.
MOL. S 78 223. téka Polgár 028–032 = A Polgári telek birtokok utáni legelő fel osztási térképe. 1877.
NÉMETH PÉTER (1997), *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyíregyháza.
NÉMETH PÉTER (é. n.), *A középkori Szabolcs megye települései.* Kézirat.

ORTVAY TIVADAR (1882), *Magyarország régi vízrajza a XIII-dik század végeig I–II.* Bp.

Palugyay = PALUGYAY IMRE, *Szabad királyi városok leirása. Első rész.* Pest, 1853.

Pete = PETE GIZELLA, *Újszentmargita földrajzi nevei.* Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában, 1965. K 475.

Pesty = MIZSER LAJOS, Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. In: *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 42.* Szerk. NÉMETH PÉTER**.** Nyíregyháza, 2000. 227–372.

PITI FERENC (2006), A százdi monostor alapítólevele (1067 körül). In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Szerk. MAKK FERENC–THOROCKAY GÁBOR. Szeged. 35–41.

PJFN. = *Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei 1. Polgári járás.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Debrecen, 1970.

Révai = *Révai nagy lexikona X. kötet Hérold–Jób.* Főszerk. RÉVAY MÓR JÁNOS. Bp., 1914.

RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Bp., 1993.

Sugár = SUGÁR ISTVÁN, Adatok Polgár, Szentmargita, Csősz, Kékes és Szentmiklós történetéhez (1261–1717). In: *Polgár története.* Szerk. BENCSIK JÁNOS. Polgár, 1974. 417–502.

SZEGFŰ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 188–255.

SzSzBML. T 108 = *Szabolcs megye térképe.* Tervezte Gönczy Pál 1889, Kiadta Posner Károly Lajos és fia. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 110 = *Szabolcs vármegye és a Hajdú városok kerülete Comitatus Szabolcsensis Megye és hajdúvárosok területe.* Kisebbített másolat Sexty András m.r. mérnök által készített térképről. Staranicwicz Ignác. 1802. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 150 = *Szabolcs megye közúti és kőbánya térképe.* Kiadta a kereskedelemügyi m. kir. Minisztérium. Klösz György és fia térképészeti műintézet. 1918. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 152 = *Szabolcs megye színes közigazgatási térképe.* M. Kir. Honv. Térk. Intézet. 1939. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 373 = *Szabolcs vármegye térképe.* Tervezte Gönczy Pál, Posner Károly Lajos és fia térképészeti intézetének kiadása. 1897. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 462 = *Debrecen katonai térképe.* M.K.É. Térképészeti Hivatal. 1924. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 525 = *Csege.* Zona 15, Col. XXIV. Posner és fia térképészeti müintézetének nyomása. 1900. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 526 = *Tisza–Polgár.* Zona 14, Col. XXIV. Posner és fia térképészeti müintézetének nyomása. 1900. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 562 = *Polgár (Hajdú megye)*. Magyar Királyi Állami Térképészet. 1927. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

SzSzBML. T 584 = *Polgár és környéke (ideiglenes kiadás)*. N.N., 1943. archivportal.arcanum.hu/szabolcs

Terge = TERGE LAJOS, *Földrajzinév-adás Polgáron és közvetlen környékén.* Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában, 1968. K 563.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.

TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája.* Debrecen.

UC. = *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones)*. Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban. Arcanum Adatbázis Kft., CD., 2004.

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–V*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2010.

VR. = KARÁCSONYI JÁNOS–BOROVSZKY SAMU, *Az időrendbe szedett Váradi tüzes-vaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt.* Bp., 1903.

Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII.* Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL. Pest, majd Bp., 1871–1931.

ZOLTAI LAJOS (1911), *A Hortobágy. A legnagyobb magyar puszta ismertető leírása térképpel és 23 szövegképpel.* Debrecen.